

Розділ 1

АРХЕОЛОГІЯ, МЕДІЄВІСТИКА ТА РАННІЙ МОДЕРНИЙ ЧАС

УДК 930.2:003.345 (48)

Алла КУРЗЕНКОВА
(м. Київ)

Обговорення понять «FELAGI» та «HVALF» у комунікативному контексті меморіального березанського напису

Дослідження зосереджено на розумінні меморіального тексту березанського каменю як втілення культурного досвіду скандинавів. Аналіз логічних категорій «felagi» та «hvalf» рунічних написів сприяв розумінню меморіального монумента і того, яким чином як він був пов'язаний із торговельним товариством Швеції та контролював рух у східному ландшафті.

Ключові слова: рунічний камінь на о. Березань, рунічний напис, «felagi», «hvalf», епоха вікінгів, торговий компаньйон.

Kurzenkova Alla. Discussion of the concepts of «FELAGI» and «HVALF» in the communicative context of the memorial Berezan inscriptions.

The research focuses on understanding the memorial text of the Berezan stone as an embodiment of the Scandinavian cultural experience. The analysis of the logical categories «felagi» and «hvalf» of runic inscriptions contributed to the understanding of the stone on island Berezan as a memorial monument and how it actually linked people together and is thereby connected to the Swedish trade community. A single runestone on Berezan Island may have affected and, in some instances, perhaps controlled movement in the Eastern landscape.

Key words: runic stone on Berezan, runic inscription, «felagi», «hvalf», Viking Age, fellow-in-trade.

Постановка проблеми. Острів Березань зіграв важливу роль на «східному шляху», що засвідчує унікальний скандинавський рунічний напис на камені в східноєвропейському ландшафті, який можна вважати «агентом» суспільної пам'яті Епохи вікінгів. Саме в такому мнемонічному пункті як о. Березань (Україна) було зведено монумент з рунічним написом, що втілює комунікативні дії та закріпив взаємні зобов'язання замовників, визначивши місцезнаходження минулих справ у існуючому ландшафті. Березанський рунічний камінь пов'язав минуле і сьогодення з речовими доказами дій вікінгів, все ще помітних навіть сьогодні.

Історіографія питання. Зростання наукового інтересу до вивчення взаємозв'язку природного і соціального простору рунічних каменів засвідчили останні наукові доробки Джудіт Джеш [6], Оскара Якобссона [10], Габріеля Норберга [7]. Вельми актуальним є напрямок наукових розвідок, що актуалізують розуміння рунічних каменів у контексті понять «усна монументальність», «меморіальна грамотність», носій історичної пам'яті [2, 3, 4, 9].

Враховуючи наукові дослідження сучасних скандинавістів, **метою дослідження** є вивчення рунічних написів зі шведського та датського

ландшафтів, що обговорюються за наявності термінів «felagi» та «hvalf» у комунікативному контексті меморіального березанського напису.

Виклад основного матеріалу. Головною ідеєю дослідження стало впровадження діяльного «інструментарію» до вивчення скандинавських рунічних написів як історичного джерела – методу контент-аналізу, що виявився ефективним в опрацюванні матеріалу електронної загальноскандинавської бази даних рунічних написів (Samnordisk runtextdatabas) Упсальського університету [11].

Дослідження проводилося у два етапи: перший – метод групування понятійних складових у більш об'ємні поняття – логічні категорії, які було отримано у результаті комплексного вивчення рунічних написів.

Другий етап – математико-статистичний аналіз [14]. Використання методу контент-аналізу визначилося прагненням дати більш широке трактування отриманим даним, охарактеризувати тенденції і особливості, властиві досліджуваному епіграфічному джерелу.

Березанський рунічний камінь є свідченням життя у певний спосіб, а не життя у відповідному місці, так як землі з якими безпосередньо стикалися скандинави у своїй більшості були певним орієнтиром, але не ціллю. Текст на камені сигналізує про рух думки від споглядача до учасника торгової поїздки. Інтерпретуючи напис зустрічаємо термін «hvalf», що трактується як «курганний могильник» або «могильне склепіння» [11]. Дослідниця Олена Мельникова вважає, що замовник рунічного каменю – Грані не тільки звів його, але навіть зробив курган [13, с. 201]. Однак це припущення не зовсім відповідає дійсності, оскільки «hvalf» могло означати рунічний камінь = «могильне склепіння».

Вивчення інформативних можливостей скандинавських рунічних написів електронної загальноскандинавської бази даних (Samnordisk runtextdatabas) засвідчило використання терміну «half (hvalf)» у розумінні рунічного «могильного склепіння». Зображуючи дані в зручній для сприйняття формі, виявляємо, що серед написів лише шість (G 7, Vg 95 і Vg 146, Ög 240, U 170, X UaFv1914) мають значення «hvalf» як рунічної могили [11]. Узагальнені дані представлені на рис. 1.

Всі шість рунічних написів (п'ять зі Швеції та один з України) пов'язані вказівкою встановлення рунічних каменів на згадку про людей (синів, батьків), які поїхали далеко від дому. Напис зі Швеції (Vg 146) вказує на встановлення каменю Бьорном на згадку про Маргарет, його компаньйонку [11]. З цього напису можемо припустити, що мова, ймовірно, йде про торгового партнера (felah (a)), як і в березанському написі.

За формою Березанський рунічний камінь схожий на готландські камені, тому деякі дослідники трактують людей, згаданих на ньому, як готландців, однак їхні імена не є типовими для готландської ономастики, навпаки, більша вірогідність їхнього походження – материкова частина Швеції.

Що робить Березанський рунічний камінь цікавішим, так це те, що торгові кампанії вікінгів від шведських земель (Västergötland, Gotland) до Візантії йшли вздовж Дніпра, на що вказує східноєвропейська топоніміка, що фіксується у

шведському рунічному написі, який підкреслює комерційний інтерес вікінгів до східного маршруту [5]. «Aifur», поріг на Дніпрі (Ненаситець) та один із його переказів «Rufstain» (Рваний камінь) згадуються у написі з Пільгордса в Готланді (G 280) (Швеція, початок XI ст.) [1, с. 520].

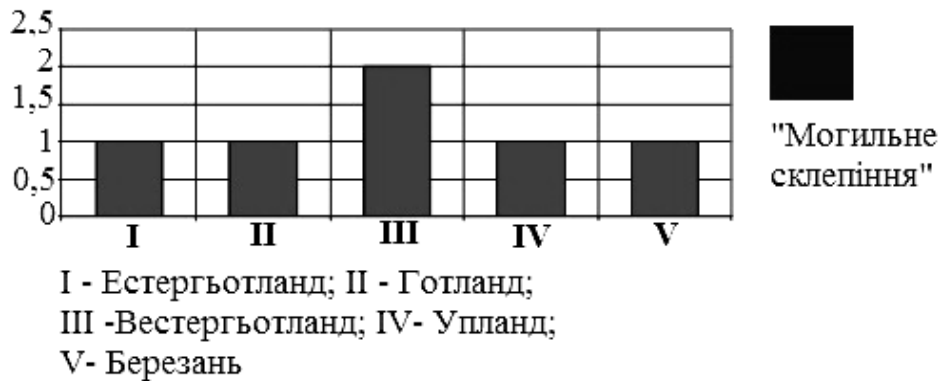

Рис. 1. Розподіл терміну «hvalf» зі значенням «могильне склепіння» у скандинавських рунічних написах XI-XII ст.

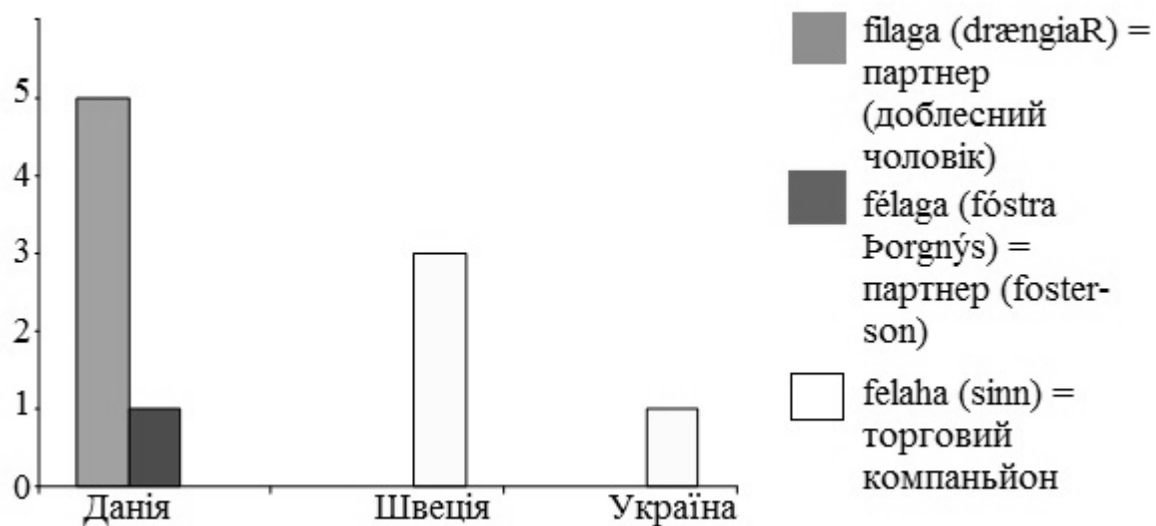

Рис. 2. Розподіл терміну «felagi» у скандинавських рунічних написах XI-XII ст.

На рис. 2 термін «felagi» зустрічається у 10 показниках. Дослідження показало, що термін «felagi» зустрічається разом з «drengr» у кількох написах з Данії («filaga (drængiaR)» = партнер (доблесний чоловік): DR 68, DR 127, DR 262, DR 339) і один раз із «fóstra Þorgnýs» (DR 125 félaga = партнер (нерідний син)) [11].

Розподіл «felagi» у датських рунічних написах підкреслює характер військових походів. Термін «felagi» не зустрічається з іншими словами, за винятком мужньої людини, що може свідчити про «воєнного соратника».

Проте, шведські рунічні написи, навпаки, терміном «felagi» узагальнюють людей для сумісного ведення заморської торгівлі, термін означає «спільне майно» (у розумінні об'єднана власність) (felaha = партнер: Vg 122, Vg 182, U 391) [11].

Таким чином, цей термін тлумачиться як «воєнні соратники», так і «торгові компаньйони», точне значення обумовлене походженням напису з певної землі. Слід підкреслити, що Карл і Грані, згадані на Березанському камені, можуть бути ідентифіковані як торгові товариші з Упланду, Готланду, Вестергьотланду, так як використання термінів «hvalf» і «felagi» у взаємозв'язку з торговою справою, зустрічається лише в цих регіонах.

Слово «felagi» було запозичене англійською мовою, де воно інтерпретується як «побратим» той, хто надав гроші для спільного підприємства, ділового партнера [8, с.51].

Висновки. Отже, березанський камінь мав вплив на торгіву спільноту, що подорожувала «східним шляхом». Подібний підхід, заснований на аналізі логічних категорій рунічних написів, сприяє створенню більш динамічної точки зору щодо розуміння березанського каменю як меморіального монумента та того, яким чином як він насправді зв'язував людей і тим самим був пов'язаний із торговельним товариством Швеції. Впорядковуючи кілька написів з подібними рунічними категоріями, що є свідченням про торговельних компаньйонів з Готланду, Упланду, Вестергьотланду, можемо припустити, що спосіб наближення когось до каменю та місця призначення міг бути ще більш контрольованим і, можливо, сприймався як заздалегідь визначений.

Примітки

1. Brink, Stefan & Price Neil (2008). *The Viking World*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
2. Danielsson Ing-Marie (2015). *Back Walking Down Memory Lane: Rune-Stones as Mnemonic Agents in the Landscapes of Late Viking-Age Scandinavia*. In *Early Medieval Stone Monuments: Materiality, Biography, Landscape*, edited by Howard Williams, Joanne Kirton and Meggen Gondek, 62-86. UK: The Boydell Press.
3. Düwel, Klaus & Kuzmenko Yuriy (2013). *Runic Inscriptions in Eastern Europe – an Overview*. *Studia Historyczne* LVI, 326-61.
4. Hansson, Martin (2014). *Life in Medieval Landscapes: People and Places in the Middle Ages*. *European Journal of Archaeology* 17, 173-76.
5. Jansson, Sven Birger Fredrik (1987). *Runes in Sweden*. Stockholm: Gidlund.
6. Jesch, Judith (2011). *Runic inscriptions and the vocabulary of land, lordship, and social power in the late Viking Age*. In *Settlement and lordship in Viking and early medieval Scandinavia*, edited by Bjørn Poulsen and Søren Michael Sindbæk, 31-44.
7. Norburg, Gabriel (2015). *The Spatial Order of the Scanian Runestones. Analysing Runestones and Pathways through GIS*. *Lund archaeological review*, 20, 21-38.
8. Page, Raymond Ian (1987). *Reading the past runes*. London: Trustees of the British Museum.
9. Peterson, Gary Dean (2016). *Vikings and Goths: A History of Ancient and Medieval Sweden*. Jefferson, North Carolina: McFarland & Company.
10. Siljedahl, Carl-Olof & Jacobsson Oscar (2017). *People, Runestones and Landscape in Västergötland*. *Lund Archaeological Review* 23: 135-49.
11. Uppsala universitet. *Samnordisk runtextdatabas*. Accessed February 3, 2021. <https://skaldic.abdn.ac.uk/db.php?if=srdb&table=srdb>.

12. Westholm, Gun (2008). Gotland och omvärlden. In Spillingsskatten: Gotland i vikingatidens världshandel, edited by Pettersson Ann-Marie, 109-53. Visby: Läns museet på Gotland.

13. Мельникова Е. А. Скандинавские рунические надписи. Новые находки и интерпретации. Москва: Восточная литература, 2001.

14. Миронов Б. Н. Историк и математика. Москва: Наука, 1975. 184 с.

УДК 94:327(479.22:517)“12”

Олена МАЧАЙ
(м. Київ)

Відносини грузинських мтаварів із монгольською владою

У доповіді розкриваються особливості відносин мтаварів із представниками монгольської влади, а саме проаналізовано причини переходу грузинської знаті на бік завойовника. Особливу увагу приділено правлінню грузинського роду Джакелі, його дипломатичним відносинам із Багратіонами та з ільханами.

Ключові слова: мтавар, монголи, грузинський цар, хасінджу, Джакелі.

Науковий керівник: *Бабенко Р. В.*, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова

Постановка проблеми. В XIII ст. Грузинське царство стало головним об'єктом у завойовницькій політиці монголів на Кавказі. Намагаючись установити тут свою владу, монголи приходили в регіон двічі: в 1220-1222 рр., проводячи розвідувальну експедицію, та в 30-х рр. XIII ст., безпосередньо завойовуючи Кавказ і приєднуючи його до володінь імперії. Кампанія 30-х рр. була руйнівною для Грузинського царства, монголи не лишали жодного міста незахопленим. І, головним чином, успіху монгольської армії сприяв грузинський партикуляризм [2, с. 11].

У грузинських і вірменських писемних джерелах питання співпраці мтаварів із монголами представлено широкою низкою творів, серед яких виділяються літописи «Картлис Цховреба», «История Армении» Кіракоса Гандзакеці тощо [1; 3]. Однак, в сучасній літературі ця проблематика не є популярною. Найкращим дослідженням лишається робота «История Грузии с древнейших времен до начала XIX века» колективу авторів під редакцією М. Бердзенішвілі. Але попри фундаментальність дослідження, роботу варто сприймати дуже критично, адже всі факти історії Грузії подані через призму марксистської ідеології.

Мета доповіді – висвітлити відносини грузинських мтаварів із монголами та проаналізувати їх роль у розвитку грузинських князівств в часи Ільханату.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ієрархії грузинського правління мтавари займали другу після царя ланку, вони мали великі землеволодіння та власні війська. Тому для мтаварів було вигідним монгольське вторгнення, що